

<https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v24i2.21>

**ЧЕТИРИ КОЛЕКТИВНИ КНИГИ ПО ПРОЕКТ
„ЛИТЕРАТУРА И ПРИРОДА. БЪЛГАРСКИ ЛИТЕРАТУРНИ И
ЛИТЕРАТУРОВЕДСКИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ“**

Александра Атонова

Институт за литература при Българската академия на науките, България
Email: aantonova@ilit.bas.bg

ORCID ID: 0009-0005-3496-9076

**FOUR COLLECTIVE BOOKS ON “LITERATURE AND NATURE. BULGARIAN
LITERARY AND LITERARY CRITICS INTERPRETATIONS” PROJECT**

Aleksandra Antonova

Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

ABSTRACT: The text reviews four collective books produced under the “Literature and Nature. Bulgarian Literary and Literary-Critical Interpretations” project, financed by the National Science Fund (contract No. КП-06-Н60/13, 03.12.2021), and carried out at the Institute for Literature of the Bulgarian Academy of Sciences. The review focuses on the collections “Creative Imagination and the Changing Sensitivity to Nature” (2024), “The Call of the Wild”. Art and Wild Nature” (2025), both proceeding from scientific conferences of the same name, as well as the collected volumes “From Nature. Towards a Poetics of Nature” (2025) and “Imagined Forests. Culture, Art, Literature” (2025). The review highlights a range of academic contributions that attempt to go beyond entrenched clichés in how nature is perceived, received, and fictionalized; while also advancing ideas associated with nature’s aestheticization and socialization. The wealth of approaches to the idea of nature and natural phenomena is emphasized – artistic, dramatic, documentary, travelogue, illustrative, archival, scientific, and musical. By outlining multiple research approaches directed towards establishing a new culture of communication with, the review not only traces the formation of the interdisciplinary approach in interpreting the idea of nature, but also highlights the transformation of nature into a language in which we express ourselves. The four books bring together the contributions of scholars from leading research and educational institutions – Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Plovdiv University “Paisii Hilendarski”, Shumen University “Bishop Konstantin Preslavski”, the Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences, the National Academy for Theatre and Film Arts “Krastyo Sarafov”, New Bulgarian University, etc.

KEYWORDS: literature, nature, project, collective books, interdisciplinary approach, language, culture

Проектът „Литература и природа. Български литературни и литературоведски интерпретации“, финансиран от ФНИ с дог. № КП-06-Н60/13 от 03.12.2021 и разработван в Института за литература при Българската академия на науките, осъществи в хода на своята работа малка

библиотека от издания, организирани около философията на естетизацията и социологизацията на представата за природа, около фикционализирането на природното в различни типове текстове и наративи – художествени, драматургични, документални, пътеписни, илюстраторски, архивни, природонаучни, музикални.

Изследванията преодоляват многобройни клишета в схващането за природно и отгук в изследването на природното. В мисленето на изследователите природа и култура са в продуктивна връзка, нещо повече, те се вдъхновяват взаимно, създават култура при/във взаимодействието си. Природата се превръща в език, на който изразяваме себе си, на който създаваме художествена фикция, разказваме за себе си: „биосферата“ се превръща в „семиосфера“. Освен към философската и естетическата, изследванията се изтеглят и към социалната рефлексия на природното – екокритиката. Или, както посочва анотацията на проекта, „съвременната литература се движи от антропоцентризъм към екоцентризъм“ и охудожествяването на това движение е сред основните подходи в структурирането на изданията. Изследванията, събрани в колективните книги на проекта, говорят за окултуряването като процес на създаване на представи.

Сред основните научни намерения на проект „Литература и природа“ е експонирането на корпус от произведения и фрагменти от българската литература, посветени на отношенията човек – природа и разкриващи ипостасите на природата в културното въображение на българина, систематизирането на наличните изследвания и – тук е основният фокус на настоящата рецензия – добавянето на нови научни интерпретации на литературните творби, културните факти, процеси и тенденции.

До този момент по проекта са осъществени поредица от издания: антологията „Несъвършенството да си човек. Избрани български произведения за животни“ (2023) със съставители Калина Захова и Андрей Ташев, колективната монография „Човек и природа в българското литературно въображение: осем разходки“ (2023), сборниците „Творческото въображение и променящата се чувствителност за природата“ (2024), „Дивото зове. Изкуството и дивата природа“ (2025), „От натура. Към една поетика на природата“ (2025) и „Въобразените гори. Култура, изкуство, литература“ (2025).

Фокусът на настоящата рецензия ще попадне върху четирите колективни книги: сборниците „Творческото въображение и променящата се чувствителност за природата“ (Серафимова/Serafimova, 2024), „Дивото зове“. Изкуството и дивата природа“ (Серафимова/Serafimova, 2025в), сборното издание „От натура. Към една поетика на природата“ (Серафимова/Serafimova, 2025б) и „Въобразените гори. Култура, изкуство, литература“ (Серафимова/Serafimova, 2025а) – и четирите със съставител проф. дн Маргарита Серафимова, ръководител на проекта.

Сборникът „Творческото въображение и променящата се чувствителност за природата“ (София: ИЦ „Боян Пенев“, 2024, 574 с., ISBN 978-619-7372-82-3) събира доклади, представени на едноименната национална научна конференция, която се проведе в периода 15 – 17 февруари 2023. Форумът и изданието обединяват учени от различни изследователски и образователни институции в дискусия около отношенията между природата и писането, словото и сетивата, възпроизвеждането и опознаването. Текстовете са организирани в блокове със заглавия „Природата като муза. Места на вдъхновение“, „(При)родни картини. Национално и универсално“, „Фигури на природното. Миметично и метафизично“, „Децата и природата“, „Природата на жената, природата и жената“, „В царството на Флора“, „Природата под въпрос. Роли на пейзажа“, „Граници на човешкото. Природни утопии и дистопии“, „Мисълта за природата в българската фантастика“, „Човешката природа и природата на текста“. Автори в сборника са Лидия Денкова, Елия Маринова, Людмила Балабанова, Михаил Неделчев, Георги Господинов, Николета Пътова, Клео Протохристова, Христо Тодоров, Маргарита Серафимова, Росица Чернокожева, Катерина Гаджева, Мария Пилева, Мартин Колев, Силияна Петкова, Андриана Спасова, Хюсеин Мевсим, Петя Абрашева, Надежда Цочева, Румяна Л. Станчева, Мария Димитрова, Ребека Джили, Елеонора Шестакова, Виолета Вичева, Александър Попов, Николай Генов, Елена Борисова, Чавдар Парушев, Валери Личев, Мирослава Христоскова.

Текстовете съпоставят езици, жанрове и култури, изследват възможностите на възприятието и езика да създадат свят и смисъл, да преконфигурират взаимната си принадлежност. Статиите разширяват философски понятието за природа, превръщат се в корпус от анализи на етиологията на възприятието, етиологията на езика, етиологията на смислотворчеството. Нещо повече, дискутирайки възприятието, изследванията разработват своеобразно „възприятие на възприятието“, проблематизират върху механизмите на осмисляне на представата, търсят дефиниции на човека, като не напускат литературоведското изследователско поле, изучавайки поетиката на рецепцията за природата и нейния език, разглеждайки природата като език на представата.

Рефлексията върху фигурите на природното вдъхновяват разнообразни изследователски дискурси в сборника: културологичен, психологически, философски, поетологически. Особено важно ми се струва обглеждането на сечението, сплита между различни дискурси чрез/в образите на природата (научен, поетически, политически) и възхождането им в представи за/на човека.

Дискурсите са реализирани от многообразни и разнопосочни изследователски подстъпи: към създаването и функционирането на образите на природата, включително и през културната семантика на националните топоси, към удоволственото вдвояване на разума и сетивата чрез/в природното лоно, към философския импакт на усещането за цялостност, за

пълнота, оттук – за онтологичност, към особеностите на човешката природа, наблюдавани в многообразните отношения и практики на Аза-в-природата: отчуждаване, окултуряване, смиряване, копнеж по значимото друго, естетизиране и етизиране. Дискусията човешко – природно неизбежно разширява, предизвиква понятията, границите им, осмисля природата като език, който превръща топосите в места, растенията – в кодове.

Структурата на сборника е много добре аргументирана, текстовете кореспондират един с друг и взаимно се обогатяват, прехождат тематично плавно, надграждат: след харизматичните поетически визии идват личните и колективни представи за травматичното напускане/ бягство от природното лоно, отлято в чувство за бездомност, за „другост“, които се завръщат спираловидно към художествените визии за природно, към естетизацията и етизацията като актове на единение и противоборство. Сборникът не само уплътнява проектната концепция, но и дава ценен поглед към интенцията ни да създаваме езици, на които да мислим за себе си.

Следващият влог в библиотечния фонд на проекта – сборникът „Дивото зове“. Изкуството и дивата природа“ (София: ИЦ „Боян Пенев“, 2025, 500 с., ISBN 978-619-7372-95-3) носи една от основните концепции на изследователската инициатива – философското осмисляне на художествената рецепция, подхода на метарецепцията. Сборникът събира текстове от едноименната национална научна конференция с международно участие, която се проведе на 17 и 18 октомври 2024 г. Томът е концептуално окръглен, философски фундиран, събрал изследвания на *дивото като културен феномен* в различни направления на интелектуална и естетическа интерпретация: изкуствоведски, литературноисторически, социокултурен, литературнотеоретичен, едновременно разглеждайки и прилагайки различни изследователски методи – компаративни, теоретични, психографски, архивистки и пр. Изследванията, както и в предшестващия сборник „Творческото въображение и променящата се чувствителност за природата“ са групирани в проблемни блокове с разнообразен характер: „История“, „География“, „Медии“, „Провокации“, „Корелации“, „Теория и емпирия“, „Екзотика“, а автори са Нина Димитрова, Олга Савеска, Пенка Ватова, Божана Филипова, Елица Попова, Мария Пилева, Маргарита Серафимова, Андроника Мартонова, Анджеа Гоцис, Васил Марков, Станимира Уидърз, Пламен Антоу, Росица Чернокожева, Николай Генов, Александър Христов, Ребека Джили, Станимир Панайотов, Елеонора Шестакова, Андриана Спасова, Николай Желев, Мариета Иванова-Гиргинова, Свидна Михайлова, Борислава Иванова, Светлана Стойчева.

Инвенция в идеята и оттук в структурата на сборника е неговата интердисциплинарност: успоредени са изследвания на естетически, социокултурни, народопсихологически, документални проекции на дивото, анализират се похвати, които създават *дивото като културен феномен* в киното и телевизията, поезията, прозата, чрез превода, с което се засягат иманентни механизми на *образотворчеството като подход, похват и цел*.

Сборникът е структуриран тематично, като една от най-пълноценно разработените интерпретаторски посоки е *културно-цивилизационната* – включва анализи на разнотипови и разноредови механизми на противопоставяне и усвояване: дивото като културен феномен се реализира в парадигмата свое – чуждо, проблематизирайки понятия – за естество и култура, за странност и познатост, за усвоимост и неподвластност, за утопия и драма, за граница и възможност, за време и място. Възприятието на дивото – и това показват текстовете в сборника – проблематизира самото оформяне на представи и понятия.

Осмислянето на художественоестетическия механизъм на усвояване на дивото/чуждото формира широко, пълнокръвно направление в сборника чрез изследване на разнообразни образцови проекции, чрез интерпретацията на *усвояването като моделиране*.

Разширяването на понятието *диво* към понятието *чуждо* открива широк мисловен, социокултурен и психографски хоризонт на собствено естетическите изследвания. Разработките в сборника показват как охудожествената връзка човек – природа създава език, на който човекът говори за света си, за себе си и обществото си, за етиологията на културата си, на представите и понятията си, създадени в опитите за усвояване. Чрез разказа си за дивото, в отношенията на враждебност, отчуждаване, синхрон и възсъздаване, Азът гради националноисторически, национално- и социокултурни, митологически, естетически, етични, религиозни представи. В този смисъл, разказът за дивото, който сборникът разгръща, е разказ за *усвояването* на дивото (чуждото) като *произвеждане* на представи и понятия и функционира като сърцевинен за осмислянето на културния процес в различни негови посоки.

Реализациите на дивото/чуждото като продуктивен естетически феномен са потърсени във визуални образи и словесни пластически стилизации: сред инвентивните изследователски посоки в сборника са кино- и телевизионните образи на природното, словесните опити с природното в авангардната декоративна естетика и реалистичния рисунък, новата културност на деструктивното и съзидателното варварство, компаративно проучено в поетиката на българския и сръбския авангард, в отношенията на балканския авангард към световния.

Дивото е интерпретирано като чуждо, непознато, ново и в различни социокултурни рефлексии: в усвояващия конфликт село – град, родна – преводна литература. Социокултурният конфликт – усвояване на дивото сукцесира в разработката на природното като убежище и прелива в естетически проекции: природното е припознато като алтернатива на, като бягство от социалната реалност, като кауза на епатажа, като копнеж по път; природата прелива в естетическите проекции на екокритиката, открита в езика на магическия реализъм, в катастрофичните постапокалиптични визии.

Двойствените отношения на враждебност (отчуждаване) и хармонизиране с природното просветват в зоопоетиката, която разкрива още етични перспективи. Важна рефлексивна посока в сборника оформя изследването на новата екология, която пресъздава естеството в интерактивния документален филм и проблематизира динамиката на изобразителните и жанровите конвенции в дигиталния свят.

Сред важните философски линии в книгата е и схващането на дивото като свръхчовешко, митологично, като интенционално неусвоимо. Митологизацията на дивата природа разкрива механизма на превръщането му в образ и разказ, възприемането му като идея за абсолютната, божествена красота, за непреодолимата о-граниченост на Аза и утопичното сливане на Аз и не-Аз.

Природното е и осмислено и като език, който артикулира места (и във времето) на вечното национално *сега*: в емблематични (емблематизирани) географски топоси, създадени от исторически контексти, пазители на национална памет – компоненти на колективно самопознание, разгледано като процес на самооценка с едновременно константни, но и подвижни ориентири.

Освен с разнообразие от гледни точки текстовете в сборника са ценни и с работата с документи и архиви, с оповестяването на неизвестни данни и популяризирането на слабоизвестни, с продуктивните си контекстуализации в различни културни епохи – от Възраждането до днешния дигитален свят, в прекосяване на времена и граници, което разказването ни позволява.

Сборникът „От натура. Към една поетика на природата“ (София, ИЦ „Боян Пенев“, 2025, 476 с., ISBN 978-619-7372-96-0) селектира в хартиено издание текстове от сборниците „Творческото въображение и променящата се чувствителност за природата“ и „Дивото зове“. Изкуството и дивата природа“. Текстовете са обединени около няколко основни проблемни линии: етиологията на естетическата стойност на природата – „артиализация“ на натурата или натурализация на изкуството, възприемането чрез заложи естетически модели, с които природното хармонизира, но и провокира, въвеждайки художника в създаваща интеракция.

Редом с естетикопроблематизиращия подход към идеята за природа се оформя и друг – социологизиращият, видян и в историзирана перспектива. Социологизиращата перспектива активира етическата и следователно биологическата стойност на природното, но видяна отново в творческа функция, като формираща среда. Патосът на текстовете е насочен към представата за природата като творческа, извеждайки фундаменталния интерес към съответствието в сътворяването. Важен акцент в изследването на отношението натура – изкуство е авторефлексията на самия изследователски процес, обглеждането на теоретическите опити върху артистичното усвояване. Функционирането не само на литературния, но и на литературоведския текст при усвояването на природното, е предмет на специфичен интерес, който реферира към текста като вътрешен пейзаж,

роден от динамичното взаимоотношение между психичния живот и околното, чрез който създаването на текст преодолява своята о-страненост и добива актуалност.

Този интерес обвързва теоретичното изследване с контекста, интересна перспектива текстът получава при историзирането на интерпретациите. Натуралното получава нови художествени значения, а художественото – нови значения чрез натуралното. Творческата и теоретичната интерпретации се обогатяват вторично, обострят сетивата ни за естеството, усилват сетивно-умозрителното усещане за естество.

Сборникът „Въобразените гори. Култура, изкуство, литература“ (Велико Търново, Фабер, 2025, 272 с., ISBN 978-619-00-2000-4) е колективна книга на 14 автори – Ален Монтандон, Лидия Денкова, Пламен Антоф, Стоян Ставру, Елица Попова, Виолета Вичева, Божана Филипова, Александър Попов, Миряна Янакиева, Маргарита Серафимова, Ребека Джили, Елена Борисова, Николай Генов, Светлана Стойчева – книга за общата история на хората и дърветата, „съвременен прочит на горските истории в литературата, какъвто още не е предприеман“ – по определението на съставителката проф. дн Маргарита Серафимова. Отново в интердисциплинарен подход са реализирани научни разкази за културното моделиране на представата за гората – като граница, „локус на различното“, „пазителка на паметта“ по определенията на М. Серафимова, „растителната памет на човечеството“ по Еко, търсене на себе си чрез инициация, зона на фантазията, символ на несъзнаваното, скривалище, колективен разказ за това как се ражда фикцията на гората и гората във фикцията. Книгата носи истории за моделирането на метафората и нейната противоречивост, проблематизира постоянното убягване на идентичността. Богатството от възприятия, отразено в многобройни символи, формира на свой ред подстъп към етиологията на рефлексивното и авторефлексивното усвояване на околното и на себе си чрез околното.

Изначалното философско удивление поражда богатата символност. Убягващата идентичност на гората е проблематизирана като продукт на противоречивите, но едновременни усещания/асоциации за/с гората. Метафората вибрира между „умосъзерцанието“ и поетиката на сетивото, осцилирайки между постижимостта и потенциалността. Богатата и противоречива метафорика на гората проблематизира самото понятие за философско усвояване и неговата рационално-сетивна природа, невъзможността за лишаване на ума от „дълбокото усещане за живот“. Многообразието от представи (за гората) възпроизвежда създаването на модели на възприятие, проследява и осмисля структурата и движението на самопредставите на човека като произход и динамика, като история на културата му. Развитието на представите – за Аза и другото, другите, чуждото, следователно, е в основата на развитието на културата, на културата като акт и процес на (инструментализация) на самопредставянето и самоизразяването.

В метафората на гората влиза и опозицията на правно и сакрално защитеното пространство, на естественото и култивирано място на спокойствието и реда (редът като човешка организация или надчовешки трансцендентен хоризонт, подреден по божествен смисъл) – така метафората на гората се свързва с произхода на понятието за ред като свързано с понятието за святост, метафората на гората обединява понятията за свещено право и човешко право, антично единство между политика, етика и природа. Пространството на гората е разделено в успоредни представи – в съответствия и опозиции – заплашващото натурално пространство се успоредява със заплашителното пространство на съвременния глобален свят, въобразяването е интерпретирано като стратегия на ориентиране.

Фикцията на гората се реализира в богатство от значения не само при философското усвояване, но и в лирическото въображение, тя е устойчиво поетическо присъствие, инструмент или преход към познанието и/чрез себепознанието, който се оформя и работи със схващането за литературата като (източник на) специфично (естетическо) познание за настоящето. Към метафората на гората е подхотено компаративистки, конотативно, в структурата ѝ са идентифицирани компоненти на различни, сродни и оразличени, култури, на различни естетически движения и концепти, на смесването на вещност и трансцендентализъм при възприятието.

Книга за фикцията за гора, сборникът пресъздава метафората на гората като жива, развиваща се представа на човека за себе си и за света чрез себе си. Представата е връзка, език, а изкуството, в частност литературата, превръща природата в език. Животът на метафората бележи живота на културните епохи чрез представите им за света – гората е пасивно хранилище на приказни истории, активен агент, натоварен със социополитическа критичност в съвременния текст, стилизирана и натурализирана видимост. Животът на гората като метафора се движи не само диахронно, но и синхронно, преминавайки в представите на различни култури, отразявайки интеркултурни влияния и усвоявания. Животът на метафората носи в лоното си епохите на човешкото мислене и въобразяване на околното – гората е сакрално пространство в мита, инициация в приказката, бягство през романтизма, грехопадение през Средновековието, вътрешен пейзаж на символизма. Изследователската инвенция на *историзираната метафора* пресъздава екзистенциалната линия на времето като линия на естетически трансформации и унаследявания, търсейки общото, но и неизбежно различното в променящи се художествени кодове, проучвайки етиологията и на самите кодове. Гората е интерпретирана като пространство на колективната памет, в която ние живеем и пренасяме, проблематизирайки нееднозначно движенията си на излизане и завръщане; тя е съсъд на неочаквани асоциации, които ни държат свързани, място на спонтанно разпознаване и припомняне, на уют и успокояване в лоното на паметта като колективно битие, на детството като живот в първичната общност, в неразчленения колективен субект. Историята на метафората (на

гората) е история на променящите се представи на Аза за света и себе си в резултат на променящата се чувствителност в духа на XVIII и XIX в. в Европа и Русия, в пейзажа на сантименталистите и романтиците, в т. нар. Американски ренесанс на XIX в., на американския философски трансцендентализъм и американския литературен романтизъм. Мемоаристиката е намерена като продуктивна изследователска гледна точка към живота на метафората в колективното въображение, разкривайки употребата на стари и нови модели на концептуализация.

Не само лоно, но заплаха, борба, противопоставяне свързва човека с природата (гората). Литературното въображение превръща гората в джунгла чрез усещането за нейната неорганизираност, неусвоимост и следователно чуждост.

Текстовете, събрани в колективните книги на проекта „Литература и природа. Български литературни и литературоведски интерпретации“, превръщат природата в език, на който създаваме художествена фикция, разказваме за себе си, за историята на културата като история на разпознаването на себе си чрез усвояване и отгласване от естеството. Фундаменталният характер на проекта рефлектира във философския характер на текстовете, които изследват етиологията и динамиката на представите за природно и за Аз чрез природното във впечатляващ интердисциплинарен обхват.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Серафимова, М. (Съст.) (2024).** *Творческото въображение и променящата се чувствителност за природата*. София: ИЦ „Боян Пенев“. (**Serafimova, M. (Ed.).** *Creative Imagination and the Changing Sensitivity for Nature*. Sofia: Boyan Penev Publishing House.
- Серафимова, М. (Съст.). (2025a).** *Въобразените гори. Култура, изкуство, литература*. Велико Търново: Фабер. (**Serafimova, M. (Ed.).** *The Imagined Woods. Culture, Art, Literature*. Veliko Tarnovo: Faber.
- Серафимова, М. (Съст.). (2025b).** *От натура. Към една поетика на природата*. София: ИЦ „Боян Пенев“. (**Serafimova, M. (Ed.).** *From Nature. To a Poetics of Nature*. Sofia: Boyan Penev Publishing House.
- Серафимова, М. (Съст.). (2025в).** *„Дивото зове“. Изкуството и дивата природа*. София: ИЦ „Боян Пенев“. (**Serafimova, M. (Ed.).** *“The Call of the Wild”*. Art and Wild Nature. Sofia: Boyan Penev Publishing House.